

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

MYŠLENÍ 17. STOLETÍ

- **Rozum**, svéprávný a nezávislý na víře, má sám rozhodovat o pravdě (dědictví renesance).
- **Matematika** prosazuje jako ideál a standard veškerého poznání. Lidské myšlení se chce opřít o objektivitu, obecnou platnost, vše má být jasně vysvětlitelné, poznání přehledné a ucelené.
- **Filozofie** chce definovat co nejmenší počet **přesných, jasných, evidentních předpokladů** pravdivého poznání na způsob matematických a logických axiomů. Jimi pak poměřuje různá tvrzení o světě, člověku a bohu, aby posoudila jejich pravdivost. Z těch, které takto obstojí, vyjde komplexní a pravdivý filozofický systém – světonázor.
- Filozofii tohoto období je **racionalistická** (ratio = lat. rozum). Synonymem pro „pravdivé a objektivní“ je „**jasné, zřetelné, evidentní, logické**“ a tuto stránku poznání zajišťuje rozum. **Empirie** (zkušenost skrze smyslové vnímání, odtud empirismus jako protiklad racionalismu), kterou považovali za jedinou záruku pravdivého poznání např. Hobbes, F. Bacon a Locke, je racionalisty **považována za pochybnou**. Zkoušenost je přece subjektivní! Člověk se může mýlit. Zkušenost sama o sobě neznamená ještě žádné poznání, natož objektivní. Musí být začleněna do systému naprosto objektivních předpokladů a pravidel, která jsou evidentní sama od sebe.

RENÉ DESCARTES

(1596-1650) - francouzský filozof a matematik (např. systém souřadnic a analytická geometrie); studia na jezuitské koleji, kde získal zálibu v matematice, žoldněř za třicetileté války (např. Bílá Hora), život v Holandsku, krátký pobyt a smrt ve Švédsku

dílo: „**Rozprava o metodě**“ (*Discours de la méthode*) 1637

„**Meditace o první filozofii**“ (*Meditationes de prima philosophia*) 1641

„**Principy filosofie**“ (*Principia philosophiae*) 1644

Mathesis universalis

Filozofie má být univerzální matematikou, vědou, v níž se všechny poznatky dedukují ze základních pojmů, **principů** nové objektivní filozofie, věd i pravého náboženství, naprosto „**jasných a zřetelných**“.

Cogito ergo sum

„Předsudků se můžeme, jak se zdá, zbavit jedině tak, že budeme jednou v životě úmyslně pochybovat o všem, v čem nalezneme sebemenší podezření z nejistoty. ... Ale když takto odvrhneme všechno jakkoli pochybné a myslitelně nepravdivé, pak sice snadno můžeme mít za to, že není Bůh, nebe, tělo, že my sami nemáme ani ruce ani nohy ani vůbec žádné tělo, nemůžeme si však myslet, že nejsme my, kteří toto vše myslíme. Neboť odporuje samo sobě, aby myslící bytost neexistovala v okamžiku, kdy myslí. Toto poznání "myslím, tedy jsem" (cogito ergo sum) je ze všech první a nejjistější, s nímž se setkává každý, kdo metodicky filozofuje.“

Principia

Bůh jako záruka

„V této jistotě (cogito ergo sum) mám zároveň kritérium a vzor pravdy. Vše, co poznáváme stejně bezprostředně, stejně jasně a zřetelně (clare et distincte) jako tuto větu, musí být tedy stejně jisté. Podaří-li se objevit ještě něco, co by bylo právě tak jisté, učiníme další krok k budování opravdové filozofie. ... Mám v sobě ideu boha jako nekonečné, všemocné a vševědoucí bytosti. Tato idea nemůže pocházet z vnímání vnějšího světa, neboť toto vjímaní mně vždy ukazuje pouze přírodní věci. A právě tak jsem si tuto ideu ani nemohl vytvořit sám, neboť jak by bylo možné, abych já jako konečná a nedokonalá bytost mohl sám ze sebe vypracovat ideu nekonečné a dokonalé bytosti?“

Meditationes

„K vlastnostem dokonalé bytosti musí nutně náležet i pravdivost. Kdyby bůh nebyl pravdivý, nebyl by dokonalý. Je tedy nemyslitelné, aby mne chtěl pravdomluvný bůh klamat a předstírat před mým zrakem tento svět pouze jako klamný přelud.“

Meditationes

Správný obraz světa

Lidská mysl obsahuje ideu boha – nestvořené substance, o tom už byla řeč. Mysl však obsahuje ještě jednu dvojici idejí, jimž odpovídají dvě stvořené substance (dualismus):

1. Res extensa: idea věci rozprostraněné – svět těles

- Je to náš svět, jak jej známe (**empirie**).
- Základní vlastností je rozlehlost, pohyb a klid.
- Stvořil jej bůh, dal mu přírodní zákony a podle nich svět funguje. Celý svět funguje jako velký stroj (**mechanicismus**).
- Přírodní zákony lze odhalovat a vytvářet tak vědecký obraz světa. Jednotlivým prvkem, zárukou přesnosti o a pravdivosti tohoto obrazu světa je matematika, jasné průzračné přesné pojmy, nikoli smyslová zkušenost. O světě těles lze pochybovat, ale bůh by mě přece neobelhal. Když mě stvořil, vložil do mě ideu tohoto světa, ideu mě samého a ideu sebe samého. (Nejslabší místo Descartovy filozofie.)

2. **Res cogitans: idea věci myslící – duch čili myšlení Já/duše.**

- Descartes ji ztotožňuje s **myšlením**.
- Má ji **jen člověk**. Zvířata jsou jen složitější "stroje", které sestrojil/stvořil bůh.

Problémy

Descartes lidskému poznání chce dát nepochybný a jistý základ. Není však jasné, co je první nepochybnou jistotou. Když řeknu, že je to já, je tu námitka, že mé poznatky nejsou jisté, kromě onoho "cogito ergo sum". Mohu pochybovat i o existenci vlastního těla (res extensa), ne však o existenci já (res cogitans). Řeknu-li, že tou jistotou je bůh, tento argument není filozofický (z rozumu), ale teologický (z víry). První jistota musí být absolutně evidentní, bez možnosti pochybovat! Musí se týkat naprosto a bez výjimky rozumu, ne víry. V dobrého boha, který nemůže klamat, se dá věřit, ale nelze ho dokázat. Descartes navíc důkaz existence boha opírá o evidentní existenci já a existenci já jako res cogitans opírá o existenci boha – stvořitele, který neklame. Není jasné, co je prvotní.

Není tu vyřešen vztah duše a těla. Jak vzniká jednota duše a těla u člověka, když se jedná o naprosto odlišné substance? Descartovi následovníci – okazionalisté (*occasio* = lat. příčina), např. Nicolas Malebranche, to řeší poukazem na boha. Příčinné spojení mezi tělem a duší není možné. Existence každého člověka i jeho pravdivé poznání je zázrak – nový tvůrčí boží čin. Což je opět vysvětlení z víry, ne z rozumu.

BARUCH SPINOZA (1632-1677)

Narozen v Amsterdamu v židovské rodině: studoval bibli a talmud, také filozofii, zvláště Bruna a Descarta. Pro své názory vyloučen z židovské obce žije v ústraní mj. v Haagu – izolován ale spokojen s nezávislostí. Udržuje rozsáhlou korespondenci a vysoké pracovní nasazení. 1673 odmítá nabídku vyučovat na univerzitě v Heidelbergu. Trpí tuberkulózou: živí se broušením skleněných čoček, prach zhoršuje jeho chorobu; umírá 44letý, zanechává však rozsáhlé, myšlenkově sevřené dílo:

„**Principy Descartovy filozofie**“ 1663

„**Tractatus theologico-politicus**“ 1670

„**Ethica ordine geometrico demonstrata**“ 1677

„**Rozprava o zdokonalení rozumu**“ 1677

Poznámka: geometrická metoda jeho spisu Etika

Každý úsek textu se skládá z definic, axiomů, tezí s důkazy, důsledků a pomocných vět, poznámek a postulátů. Vzájemně na sebe odkazují a jedny rozvíjejí druhé na základě matematicky přísné dedukce, od níž se očekávají jednoznačně dokázané výsledky.

Substance, atributy, mody

- **substance** je

„to, čeho pojem již nevyžaduje pojem jiné věci, aby se z něho mohl utvořit“ Ethica

- substance se ustavuje skrze **atributy**, vlastnosti, které rozum chápe jako podstatné
- stavy substance se nazývají **mody**

Konečné a nekonečné

- konečné: to, co je omezeno něčím jiným téže přirozenosti

„Například těleso se nazývá konečné proto, že si vždy můžeme utvořit pojem jiného, ještě většího tělesa. ... Ale tělesa nelze omezit myšlenkou, neboť ta není téže přirozenosti.“

Ethica

- bůh je absolutně nekonečné bytí, jež v sobě nezahrnuje žádné omezující popření a sestává z nekonečně mnoha atributů

Monismus

- na rozdíl od Descartova dualismu je jen **jediná substance: deus sive natura** – bůh neboli příroda
- substance nemá vnější příčinu, je *causa sui* (**příčinou sebe sama**), **existuje nutně**, je nedělitelná
- rozlehlé věci a věci ve vědomí jsou tedy buď božími **atributy**, anebo stavy božích atributů

Natura naturans a natura naturata

- tvořící příroda není totožná se stvořenou přírodou

„Vše, co jest, jest v bohu a nemůže být ani být pochopeno bez boha.“

„Pokud však někteří lidé míní, že Bůh a příroda (čímž rozumějí hmotu anebo tělesnou látku) jsou jedno a totéž, pak se naprosto mýlí.“

- deus sive natura: bůh (natura naturans) a vše, co jest, vzniklo skrze něj (natura naturata) a je jím udržováno v bytí
- myšlení blízké Mikuláši Kusánskému a Giordanu Brunovi; i Spinoza byl podezírán z panteismu

Rozlehlost a myšlení (vědomí)

- substance má nekonečné množství atributů
- můžeme z nich vnímat jen rozlehlost a myšlení
- protože jsou to podstatné vlastnosti substance – totožné se substancí, musíme říci, že idea a těleso jsou dvě stránky téhož:
 - jednotlivá tělesa jsou božími mody pod atributem rozlehlosti,
 - jednotlivé ideje jsou božími mody pod atributem myšlení, vědomí

Afekty

„mechanika vášní ... jako by se hovořilo o liniích, plochách a tělesech“

„Každá věc, nakolik je sama sebou, usiluje setrvat ve svém bytí.“

- tři základní afekty: žádostivost (sebezáchovný pud vědomý sebe samého), radost, smutek
- ostatní afekty, jsou z těchto základních odvozeny

např.: *„láska je radost doprovázená ideou vnější příčiny“*

Svoboda

- **poznání pravé přirozenosti afektů** umožňuje vést stálý a dokonalý život
- dobré je to, co podporuje a rozvíjí člověka, špatné, co jej omezuje
- pravá **svoboda** spočívá v tom **pochopit, co je nezměnitelné a nutné**
- s nárůstem adekvátního poznání se rozum osvobozuje od afektů, poznává, že vše je nutně založeno v bohu a stává se svobodným tím, že se přidává k bohem určenému běhu světa nejvyšší aktivita spočívá ve správném poznání, jehož nejvyšší formou je správné poznání boha *„amor dei intellectualis“* (rozumová láska k bohu), *„amor fati“* (láska k osudu)

Tractatus theologico-politicus

- jazyk bible musel být přizpůsoben chápavosti prostého lidu: nelze jej oslovit apelem na rozum, ale podnícením představivosti – v bibli je používán zcela vědomě způsob výkladu, který pracuje se smyslovými obrazy, podobenstvími, vyprávěním o zázracích
- rozumný člověk vidí moc a velikost boží nejpronikavěji tam, kde může sledovat vládu neměnných velkých zákonů vesmíru, ale většina lidí věří že se bůh zjevuje právě tam, kde je přirozený běh přírody prolomen zázrakem

- pod povrchem textu bible, který uspokojuje prostý lid a jeho potřebu náboženství vyzdobeného obrazy a zázraky, nalézá filozof hluboké myšlenky velkých duchovních autorit oba výklady bible – náboženský i filozofický mají své oprávnění, plní svou funkci
- židovství a křesťanství: Ježíš pro Spinozu není boží Syn, ale největší a nejušlechtilejší člověk, který kdy žil – v následování jeho učení bez dogmatických výkladů se budou moci shodnout nejen židé a křesťané, ale i všichni rozumní lidé světa

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ

(1646-1716) génius, polyhistor, ve 20 letech doktorát, v diplomatických službách mohučského kurfiřta (Paříž), dále ve službách hannoverského kurfiřta knihovník, rádce, právník, historik; asi poslední, kdo ovládal všechny vědy a téměř ve všech dosahoval vynikajících výsledků; jako matematik rozpracoval např. kombinatoriku a infitezimální počet, stal se předchůdcem moderní symbolické logiky

„Eseje o theodiceji“ 1710

„Monadologie“ 1720

Monády

- substance nemůže být rozlehlá, protože by byla stále dělitelná
- kritériem substance je její působení – její síla
- tyto silové body nazývá monády (jednotky)

„Monády jsou opravdové atomy přírody, elementy věcí.“

Znaky monád

- nemají tvar, jinak by byly dělitelné
- jakožto substance nevznikají a nezanikají
- jsou individuální, žádná není totožná s jinou
- jakožto samostatné substance „nemají oken“, nepůsobí navenek na jiné
- přes toto všechno se nacházejí v neustálé vnitřní proměně a jejich pud ke zdokonalování u nich způsobuje kontinuální proměnu v nové stavy

Předzjednaná harmonie

- každá monáda je bez oken, přesto se vztahuje ke všem ostatním monádám, tak jako bod, v němž se setkává nekonečně mnoho úhlů

„každá monáda je živým, vnitřní činností schopným zrcadlem, které představuje vesmír ze svého hlediska“

- každá monáda tedy zná stav všech ostatních monád, většinou si ho však není vědoma (jen některé: jakési kontinuum od hmoty přes živočišnou říši až k reflexivnímu vědomí)
- souhra všech monád je tzv. předzjednaná harmonie: monády se podle ní spojují do svazků – agregátů; centrální monáda se obklopuje dalšími a působí jako jejich entelechie (smysl)
- zárukou toho, že každá monáda se vztahuje k ostatním, je boží působení: svět je zařízen tak, že si perspektivní stavy všech monád odpovídají; dokonce lze mluvit o jakémsi naprogramování monád: bůh je od počátku stvořil všechny tak, že jsou ve vzájemném souladu

Toto platí například o těle a duši – Leibniz používá příklad se seřízenými hodinami: Chceme-li synchronizovat dvoje hodiny, můžeme je buď dodatečně spojit, anebo je stále znovu seřizovat, anebo je přenechat dokonale seřízené svébytnosti – Leibniz dává přednost třetí možnosti.

Problém poznání

- kritika empirismu: k větě „nic není v rozumu, co nebylo předtím ve smyslech“ přidává Leibniz „vyjma samotného rozumu“ tj. vrozených idejí, poznání, struktur chápání
- rozlišuje rozumové pravdy: jsou nutné a jejich opak je vyloučen skutečností pravdy: jsou nahodilé a jejich opak je přípustný

Bůh a nejlepší z možných světů

- existence boha je odvozena z principu dostatečného důvodu

„žádný fakt nemůže být pravdivý a jsoucí a žádný výrok správný, pokud tu není dostatečný důvod, proč je věc takto a ne jinak, i když tyto důvody nejsme s to poznat“

- nejzazším dostatečným důvodem musí být bůh – jediná dokonalá substance
- existuje nekonečně mnoho možných světů, které mohou dospět k existenci podle své vlastní dokonalosti, podle principu nejlepšího z možných však stvořil bůh jen jediný svět, který je nejlepším z možných světů

„Získá se tak co možná největší rozmanitost, která jde přitom ruku v ruce s největším možným uspořádáním, tj. získá se tolik dokonalosti, kolik je jen možno.“

Theodicea: bůh a zlo ve světě

- proč je zlo ve světě, který stvořil dokonalý bůh jako ten nejlepší z možných světů?! (otázka po ospravedlnění dokonalého a dobrého boha tváří v tvář zlu)
- otázka může znít např. takto: Může dokonalý, dobrý bůh **chtít** zlo?
- tuto otázku se Leibniz snaží odpovědět na základě analýzy pojmu „zlo“;

Leibniz dospívá k formulaci **3 druhů zla**:

1. Metafyzické zlo

- vzniká ze stvořenosti
- stvořené je **nedokonalé**, jinak by bylo totožné s bohem/stvořitelem

2. Fyzické zlo (bolest, utrpení)

- se opravňuje svou funkcí
- může být totiž užitečné jako trest či vyburcování k nápravě u jedince, proto ho může bůh na člověka seslat (ne, aby ho trápil, ale aby ho vyburcoval k nápravě)

3. Mravní zlo (hřích)

- je důsledkem lidské svobody,
- ale bůh ho využívá jako základ křesťanského vykoupení člověka
- Bůh mravní zlo nechce, pouze je připouští, trpí jako důsledek lidské svobody

Seznam zdrojů:

ANZENBACHER A. *Úvod do filozofie*. 2. přeprac. vyd. Praha : Portál, 2004. 377 s. ISBN 80-7178-804-X.

BLECHA I. *Filozofie*. 4. oprav. a rozšíř. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2002. 279 s. ISBN 80-7182-147-0.

CORETH E., SCHÖNDORF H. *Filozofie 17. a 18. století*. 1. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc s.r.o., 2002, 312 s. ISBN 80-7182-119-5.

Filozofický slovník. 2. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 1998. 463 s. ISBN 80-7182-064-4.

HALADA J., GEUSS A. *Čítanka z dějin filozofie*. 1. vyd. Praha : Mladá Fronta, 1978, 472 s.

HÖFFDING H., KRÁL J. *Přehledné dějiny filosofie*. 2. vyd. Praha : Nakladatelství České grafické unie a. s., 1947, 346 s.

KUNZMANN P., BURKARD F. P., WIEDMANN F. *Encyklopedický atlas filosofie*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidových novin, 2001, 265 s. ISBN 80-7106-339-8

MĚŠŤÁNEK T. *Filozofie pro 4. ročník středních škol*. 2. vyd. Praha : Tripolia 2005.126 s. ISBN 80-86448-32-0

STÖRIG H. J. *Malé dějiny filozofie*. 3. vyd. Praha : Zvon, 1993, 559 s. ISBN

80-7113-058-3. TRETERA I. *Nástin dějin evropského myšlení : Od Thaléta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha, Litomyšl : Paseka 2006. 374 s. ISBN 80-7185-819-6.